

**KLASİK DÖNEM OSMANLI KAYNAKLARINDA DEVLET SORUNLARI VE
ÇÖZÜM YOLLARI.
DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA'NIN "NESAYİH'ÜL VÜZERA VE'L-ÜMERA /
DEVLET ADAMINA ÖĞÜTLER" KİTABININ İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ
THE SOLUTION OF THE STATE PROBLEMS IN THE CLASICAL OTTOMAN
LITERATURE.
THE ANALISING OF THE "NESAYİH'ÜL VÜZERA VE'L-ÜMERA" WHICH IS THE
WORK OF DEFTERDAR SARI MEHMET PASHA**

Fikret BİRDİŞLİ¹

Özet

Siyasal örgütlenmenin en üst modeli olan devlet aynı zamanda tüm toplumsal ilişkilerin düzenlendiği gelişmiş bir formasyondur. Bu nedenle sosyo-ekonomik ve politik alanda karşılaşılan sorunların belirtileri ilk olarak devlet idaresinde kendisini gösterdiği gibi bu tür sorunların çözümü için dikkatler de ilk olarak devletin kurumsal ve işlevsel yapısına yöneltilmiştir.

Bu bağlamda örgütlenme ve yönetim bakımından tarihte en çok dikkat çeken devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da zamanla ortaya çıkan idari ve iktisadi sorunların kaynağı yine devletin işleyişinde aranmış, toplumsal gönenç ve kalkınmanın yolunun öncelikle devletin ıslah edilmesinden geçtiği düşünülmüştür.

Bu kapsamda zamanın önde gelen devlet adamı ve düşünürleri tarafından yapılan öneriler ve eleştirileri içeren çalışmalar, Osmanlı tarihinde "Siyasetname" adıyla anılmaktadır. Bu çalışmalar tarihsel bir belge olmanın ötesinde güncel sorunların kaynaklarını saptamada teşhis kolaylığı sağlayacak poligenetik nitelikler taşıdığı için günümüzde de büyük önem taşımaktadır. Bu makalede Osmanlı siyasetnameleri içinde yer almasına karşın üzerinde çok az çalışma yapılmış olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Nesayih'ül Vüzera Ve'l-Ümera" adlı eseri devlette reform çabaları bağlamında analiz edilmektedir. Çalışmada tarihsel ve betimsel yöntemler kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Devlet, reform, siyasetname, ıslahat

Abstract

State, the top model of political organization, is at the same time an advanced formation in which all social relations are arranged. So, social, economical and political problems are showing them selves on this structure firstly. In this reason intuitional structure and functioning of the state has been reviewed for resolving many problem.

So, in the Ottoman Empire, which is one of the most attractive state of the history because of the it's administrative structure and tradition of the statehood, the sources and solutions of the many administrative and economic problems have also been searched in the functioning of the state. Similar studies are called "Siyasetname" (historical policy document of Ottoman Empire) which are including criticism and proposals for recovering of the state in the Ottoman History. They are very important not only as a historical documents but also bearing of polygenetic properties which are also facilitating of identification of the actual problems. In this article the "Nesayih'ül Vüzera Ve'l-Ümera", which is the work of the Defterdar (Finance Official) Sarı Mehmet Pasha, is analyzed in respect of these reform struggles.

Historical and descriptive methods have been used in this analysis.

Key Words: Sate, reform, historical policy document of Ottoman Empire (siyasetname)

¹ İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi
fikret.birdisli@mailcity.com

1. GİRİŞ

Herhangi bir toplumsal nesnenin doğası, onu oluşturan rol ve yapıların devinimine bağlıdır siyasal bir örgütlenme olarak devlet ise yerine getirdiği görev ve oynadığı rol bağlamında anlam kazanır (Eroğul,1999,39). Bu anlamı karşılayan en geniş kavram olarak siyaset devlet tarafından alınan kamusal kararlarla birlikte devlet aygıtının yönetimini de içerdiğinden siyasal çözümlenmelerde rol ve yapı ayrımına dikkat edilmesi gerekir. Bu bağlamda çalışmanın temel kavramlarından biri olan siyaset hükümet etme anlamında kullanılmakta ve devletin sorunları idari anlamda ele alınmaktadır.

Her toplum zamanın akışı içinde değişir. Kimi zaman modernleşme, kimi zaman reform adını alan bu değişimler toplumdaki kurumları, bürokratik ilişkileri ve sonuçta bir bütün olarak siyasal örgütlenmenin kendisini etkilemiştir (Ortaylı,2005,14).

Bugünkü modern Türkiye'nin toplumsal ve siyasal belleğinin en büyük zaman dilimini içine alan Osmanlı İmparatorluğu, bu anlamda tarihin hızlandığı bir döneme rastlamaktadır. 16 ve 17'nci yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan değişim, bilimin her alanını içine alırken dünyanın diğer bölgelerinde göreceli olarak bir durağanlık yaşandığı gözlemlenmektedir (Ronan,2005,302).

Daha sonra Batı'da siyasal bir dönüşüme ve yeniden yapılanmaya yol açacak olan bu bilimsel ve zihinsel dönüşüm yıllarında Osmanlı dünyasında ise bir durağanlık yaşanmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri köklü bir medeniyet ve üstün bir devlet tecrübesinin yarattığı aşırı özgüvene bağlı olarak Osmanlı'nın rakiplerini önemsememesidir. Bu açıdan Osmanlı, küçümseyerek baktığı Batı Medeniyetinde tarihe ivme kazandıran bu devinimleri zamanında fark edememiş ve rakip medeniyet tarafından sürekli bir mücadele sonunda çözülmüştür (Davutoğlu,2004,7).

Bu çözümlenme uzun yılları kapsadığından bu kötüye gidişin önüne geçmek amacıyla her dönemin yöneticileri ve düşünürleri devletin yapısında ve işleyişinde iyileştirmeler yapmayı amaçlayan çabalar harcamıştır. Aynı zamanda modernleşmenin ve değişimin bir anahtarı olarak görülen bu “yukarıdan aşağı” reform çalışmaları Osmanlı dönemi sonrasında da devam etmiştir.

Reform çalışmalarının uzun geçmişine rağmen Türk toplumunda ve devletin işleyişinde beklenen değişimlerin tam olarak gerçekleşemeyişi ve benzer sorunların hala

devam ediyor olması sorunların ve çözüm arama yöntemlerinin niteliksel denetimini zorunlu kılmaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada 18'nci yüzyıl Osmanlı devlet anlayışını yansıtan özgün bir çalışma olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Devlet Adamlarına Öğütler" adındaki küçük kitapçık incelenerek Türk siyasal yaşamının temel sorunları tarihsel arka planda irdelenmektedir.

Araştırmada tarihsel ve betimsel yöntemler kullanılmış elde edilen bulgular niteliksel olarak çözümlenmiştir.

2. DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA VE DÖNEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Devlet Adamına Öğütler" adıyla günümüz Türkçesine çevrilen "Nesayih'ül Vüzera Ve'l-Ümera" kitapçığını çözümlenmeden önce dönemin özelliklerinin incelenmesi zorunludur. Tarihsel olayları ve kişilikler incelerken retrospektif bir algı hatasına düşmemek için kitabın çözümlenmesinden önce Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın hayat hikâyesine ve yaşadığı dönemin belirgin özelliklerine ayrıntıya girmeden değinilmektedir.

2.1. Defterdar Sarı Mehmet Paşa

Defterdar Sarı Mehmet Paşa 18'inci yüzyılın başlarında defterdarlık mevkisini birçok defalar işgal etmiş ve uzun yıllar büyük devlet işlerinin görüldüğü Divan'da üyelik yapmış bir devlet adamıdır. Bu sebeple çok hızlı bir çöküş devresinde hem hazine hem de genel yönetim hakkında yetkiyle söz söyleyecek durumda olan Defterdar Mehmet Paşa bir bakkalın oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur. Hayatının ilk zamanları hakkında fazlaca bir bilgi ise bulunmamaktadır.

1671 yılında tahminen 12-15 yaşları arasında defterdarlığın en önemli şubelerinden olan "Ruzname-i Evvel" Dairesi'ne kâtip adayı olarak girmiş ve gösterdiği başarı nedeniyle kısa zamanda bu şubenin başına geçmiştir. Burada çalıştığı yıllar içinde Divan'ın Başkâtibi (Reis Efendi) Rami Mehmet Paşa'nın dikkatini çekmiştir. 1702 yılında Rami Mehmet Paşa Sadrazam olunca eski yakını Mehmet Efendi'yi kısa bir zaman sonra defterdar yapar. Birkaç ay sonra İstanbul'da Edirne Vaka'sı denilen isyan patlak verir ve sonuçta Sultan Mustafa tahttan indirilerek yerine Üçüncü Ahmet geçirilir (Usal,2006,6). Askerlerin ücretlerinin

ödenmemesi yüzünden çıkan isyanda defterdar kusurlu görülmediği için başı istenmemekle beraber, isyancılar kendilerine Muhsinzade Abdullah Efendi'yi defterdar seçerler. Mehmet Efendi ise hayatını kurtarmak için saklanır. İsyan başarıyla sonuçlandıktan sonra askerler hem geç kalmış olan maaşlarını, hem de yeni padişahın tahta geçmesi dolayısıyla cülûsiye isterler. Defterdar Abdullah Efendi maaş ve cülus bahşişlerini karşılayacak çok yüksek toplamlara varan parayı bulma güçlüğü karşısında zayıflık ve beceriksizlik gösterince askerlerin ileri gelenleri Mehmet Efendi'ye haber gönderirler ve defterdarlığı yeniden ona teklif ederler. Mehmet Efendi, hayatına ve mallarına dokunulmayacağına dair teminat aldıktan sonra teklifi kabul eder ve yeni padişah Üçüncü Sultan Ahmet'in emriyle 1703 yılında tekrar defterdarlığa başlar. Askerlerin maaş ve cülus bahşişlerinin kısa zamanda ödenmesinde ise büyük başarı gösterir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1714 yılında İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Selanik Beylerbeyi tayin edilinceye kadar aralıklı olarak dört defa defterdarlıkta bulunmuştur. Selanik Beylerbeyliğinde ise iki buçuk yıl kaldıktan sonra defterdar olmak için tekrar İstanbul'a çağrılır. Bu defa altı ay kalabildiği bu görevden alındıktan sonraki bir buçuk yıl içinde Mehmet Paşa'nın ne yaptığı belli değildir. Tekrar tarih sahnesine çıktığı zaman onu Rusya ile olan sınır anlaşmazlığının çözümü için kurulan üç kişilik komisyonda üye olarak görüyoruz. Bu görevden dönüşünde, 1716 yılında, tekrar defterdar tayin edilir. Fakat 1717 yılında bu mevkiden ve payitahttan tekrar uzaklaştırılarak Selanik Valiliğine gönderilir. Selanik Valisi bulunduğu sırada "vilâyet halkını tazyik etmek" le suçlandırılarak bütün malları müsadere edilip Adalar Denizi kıyısındaki Kavala Kalesine hapsedilir. Ocak 1717 tarihinde "dikkatsizlik, ihmal, din ve devlete hakaret, Tamşuvar Kalesinin düşman eline geçmesine sebep olmak ve padişah hakkında kötü söz söylemekle suçlandırılıp ölüme mahkûm edilerek elli yıl hizmet ettiği devletin emriyle idam edilen Defterdar Sarı Mehmet Paşanın başı İstanbul'a getirilir. Vücudu ise Kavala şehrinde Ulu Cami'nin avlusuna gömülmüştür (Süreyya,1996,1068).

Dostların sadakatsizliği, iftira, kıskançlık ve saray entrikalarının kurbanı olan Defterdar Bakkalzade Sarı Mehmet Paşa'nın "Nesâyih ül-vüzerâ v'elümerâ" veya "Kitab-ı Güldeste" isimli eserini 1714-1717 tarihleri arasında yazmış olması olasıdır. Bu konudaki belirsizlik el yazması kopyaların hiç birinde eserini hangi tarihte yazdığını ve yazarlığını açıklamamasından kaynaklanmaktadır.

Defterdar Mehmet Paşa'nın bir tarihçi olarak "Zübdet'ül Vekayi" adıyla yazdığı Osmanlı Tarihi 1656 dan 1703 yılına kadar olan olayları kronolojik şekilde sıralayan el yazması bir eserdir ve yayınlanmamıştır. Yazar bu eserinde de kendi adını vermemekle beraber Edirne Vak'asını gayet ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Kitabın birçok yerlerinde kendisinin defterdar olduğunu belirtmektedir. Bu el yazması eserden biri İstanbul Süleymaniye Genel Kitaplığı'na devredilen Reis-ül Küttap Kitaplığı'nda 654 numarada, biri de İstanbul Nuruosmaniye Kitaplığı'nda 3122 numarada kayıtlı olmak üzere iki kopya saptanmıştır. İstanbul Süleymaniye Genel Kitaplığı'nda ki, 1741 tarihinde Yahya Fahrettin Tilmizi Hafız Süleyman tarafından kopya edilmiştir. Bunun üzerinde "Eski Defterdar Şehit Hacı Mehmet Paşa'nın Eseri" ibaresi yazılıdır. Eseri derleyerek günümüz lisanına çeviren İçişleri Bakanlığı Tektik Kurul Müşaviri Hüseyin Ragıp Uğural'a (1969,10) göre Köprülüler gibi kuvvetli devlet adamlarının ekolünde yetişmiş olan Mehmet Paşa, kendisinden çok işini, halkı ve memleketini düşünen şerefli küçük memurlar grubuna mensup halk arasından yetişmiş bir kimsedir. Bu memurlar, her ne kadar yüksek mevkilere nadiren gelmişlerse de çürümüş ve yıkılmaya yüz tutmuş bir devletin büsbütün yok olmasını önleyen görünmez kuvvetler arasında yer almışlardır. Bunlar, kötü bir politikanın egemen olduğu yüzyıllar boyunca hizmetinde buldukları devletin çökmesine engel olamamışlarsa da, hizmetleriyle, imparatorluğun çöküşünü haris komşularının ümitlerinden çok daha ötelere kadar geciktirmişlerdir.

2.2. 18'nci Yüzyılda Osmanlı

Osmanlı düşünce dünyasında Eflatun, Aristo, Hipokrat ya da Calinus (Gelen) gibi Batı klasiklerinin önemli yeri olmasına karşın devlet geleneğinde ve siyasal hayatında İslam medeniyetinin kendine özgü siyasal kurumları ve düşünce sistematığı egemendir (Kafadar,2002,24). Ayrıca Selçuklular döneminin siyasal kazanımları Bizans Medeniyeti'nin etkileriyle bütünleşerek Osmanlı'da kendine özgün ve çağına göre da oldukça işlevsel bir yönetim uygulamasının hayata geçmesine neden olmuştur (Köseoğlu,1997,250).

Geniş bir coğrafyaya hükmeden imparatorluğun etraflarında olan bitene kayıtsız kalmadığını 16'ncı yüzyılda Seyfi Çelebi ve Kati Çelebi gibi yazarların "siyasal coğrafya" içeren eserlerine bakarak anlamak mümkündür. Zaten Osmanlı siyasetine yön veren devlet adamlarının önemli bir kısmının komşu siyaset kültürlerinin içinden geldiğini de unutmamak

gerekir. Bu nedenle son dönem Bizans-Balkan dünyasını temsil eden Mahmut Paşa (ö.1474), Akkoyunlu Devletinden İdris-i Bitlisi (ö.1520), Hasburg-Macar siyasetinden İbrahim Müteferrika (1674-1745) gibi örneklerin kendi tecrübeleri doğrultusunda Osmanlı siyaset düşüncesini etkiledikleri düşünülmektedir (Kafadar,2002,26).

Bu tarihsel ve zengin birikim devlet adamlarına bir özgüven verdiği için bu dönemlerde yazılan siyasetname türü eserlerde sisteme yönelik eleştirel bir yaklaşımdan daha fazla propaganda ve yağcılığın ön plana çıktığı, karşılaşılan sorunların ise nasihat türü uygulamalı siyaset düşüncesi diyebileceğimiz bir yaklaşımla irdelendiği ileri sürülmektedir.

Bu nedenle bu tür yazın geleneğinin en erken örneklerinden sayılabilecek Lütü Paşa'nınⁱⁱ "Asafname" sinden başlayarak Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın risalesine gelene kadar kaleme alınan kitaplarda yazarların gözleme dayalı tavsiye içerikli nitelermelerle Osmanlı kurumlarının ince ayarı ile meşgul oldukları söylenebilir (Kafadar,2002,27).

1580-81 döneminde yazılan Mustafa Ali'nin "Nushatü's Selatin" ile birlikte ihtilal (devrim), inhitat (gerileme) ve ıslahat (iyileştirme) temaları bu tür eserlerin arasına girmeye başlamış fakat sorunları analiz ederken güncelliğe bulanmaktan kurtulamamışlardır.

18'nci yüzyıla gelinceye kadar Koçibey'in (1631) ve Kâtip Çelebi'nin (1652) risalelerinde tikel yaklaşımlarla adalet, maliye, askeri düzen ve idareciler sorgulanmıştır. Bu eserlerde kimi zaman rasyonel, kimi zaman da ahlakçı bir yaklaşımla sorunlar ele alınırken sorunun padişah dışındaki yönetim kademesinden veya halk (reaya) ile olan ilişkilerden kaynaklandığı vurgulanarak birbirini tekrarlar biçimde çözüm önerileri getirilmiştir. Bekli de bu nedenle söz konusu eserler Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısının sorunlarını ele almak bakımından önemli yere sahip olmalarına rağmen çözüm noktasında eksik kalmışlar ve uygulamada bir kazanımları olamamıştır (Yayman,2008,53).

18'nci yüzyılda ise Rönesans ve Reformların etkisiyle Avrupa'da sosyal ve siyasal bilinç hızla gelişmeye başlamış Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile olan çatışmaları ise devlete daha ağır maliyetler getirmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı nasihat geleneğinden daha farklı bir reform (ıslahat) ihtiyacı içine girilmeye başlanmıştır (Ortaylı,2002,38). Nitekim Defterdar Sarı Mehmet Paşanın "Devlet Adamlarına Öğütler"

ⁱⁱ **Damat Çelebi Lütü Paşa**, Kanuni Sultan Süleyman saltanatı döneminde 1539-1541 yılları arasında sadrazamlık yapmış Osmanlı Devlet Adamıdır. Asafname ise Lütü Paşa'nın en tanınmış eseri olup, kendisi de Asafname müellifi (yazarı) olarak tarihe geçmiştir. Siyasetname türündeki eser devlet idaresine ait saptamalar ve bilgiler içerir (Köseoğlu,1997,130).

adıyla günümüz Türkçe'sine çevrilen eseri nasihat türü siyaset eleştirisi geleneğinin son örneğini oluşturmakta bundan sonra yazılan eserlerde sistemde bir değişiklik yani reform düşüncesinin daha belirgin hale gelmeye başladığı görülmektedir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın yaşadığı dönemin yönetsel yapısı kısaca özetlenecek olursa şunlar söylenebilir.

Osmanlı Hukukunda Şer'i Hukuk temel bir dayanak olarak kalmasına rağmen yerel gelenekler ve örf ağırlığı olan hukuk kaynaklarıdır. Bu nedenle her yerde geçen standart bir kanun ve hukuk uygulaması bulunmamaktadır. Gerek özel hukuk alanında ve gerekse kamuya ait sorun ve davalarda sınıflara ya da bölgelere özgü kanunlar nedeniyle kimi zaman örfi hukukun şer'i hukuk alanına bile taşıdığı olmuştur (Üçok, Mumcu ve Bozkurt,2007,226).

Yönetsel anlamda Osmanlı zengin bir arşive sahip olmasına rağmen kayıtların ayrıntı ve standart olmaması nedeniyle özellikle Tanzimat'tan önceki dönem için bütünüyle merkezin kontrolünde olan bir yapılanma bulmak güçtür. Öyle ki vergi mükellefleri, ödemeler ve harcamalar hakkındaki kayıtların zamanında güncellenmemesi ve Divan-ı Hümayun kararlarının bile biraz karışık olarak sadece tarih sırasına göre kaydedilmiş olması devletin yönetim kademesinin kontrolünü zamanla daha da zayıflatmış devletin gelir ve giderlerinin doğru hesaplanamamasına neden olmuştur (Ortaylı,2004,23).

Ancak Tanzimat'tan sonra bu konularda uzmanlaşma ve sınıflandırma nedeniyle bir düzelme sağlanabilmiştir. Yönetici sınıfın konumunda ise kendi yeteneği ile yükselme Osmanlı'nın özgün bir özelliği olmasına karşın şeyh, vakıf mütevellisi ve bazen ilmiye sınıfı gibi bazı egemenlik araçlarında irsiyetin işleri kolaylaştırdığı görülmektedir. Yönetim değişik güçlüklerle yerine getiremediği bazı hizmet guruplarını yerel elemanlar, meslek gurupları, loncalar ve mahalle örgütlenmeleri ile yerine getirmekte, fiyat uygulamaları, güvenlik ve vergi işlemlerinde memleket eşrafına sıklıkla başvurulurdu. Bu bağlamda Osmanlı yönetim sisteminin başından sonuna geleneksel ve merkeziyetçi bir yönetim sistemi olduğunu ileri sürmek yetersiz bir saptama olacaktır (Ortaylı,2004,25).

3. “DEVLET ADAMINA ÖĞÜTLER” KİTABININ TÜRÜ İÇİNDEKİ ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Sosyal değişim Rönesans'ta fark edilen bir olgu ve bilinçtir. Bu bilincin tam anlamıyla Osmanlı İmparatorluğuna ve Doğu toplumlarına yansması 19'ncü yüzyıl

sonrasında olmuştur. Bu bağlamda 19'ncü yüzyıl öncesi Osmanlı toplumunda nasıl bir değişim ve yenilenme (ıslahat) fikri bulunduğu merak konusudur. Bu nedenle 18'nci yüzyıl ve bu yüz yılda verilen eserler Türkiye'nin idari reform sürecini anlamak bakımından oldukça önemlidir (Ortaylı,2002,37).

18'nci yüzyılın siyasi ve sosyal düşüncesi ise ancak sefaretnamelerde izlenebilmektedir. Seyahatname türü ise Osmanlı edebiyatında zayıf kalmış ve geç gelişmiş bir tür olduğundan 18'nci yüzyıldaki sosyopolitik ve iktisadi yapıyı ancak memurların genel raporlarından anlamak mümkün olmaktadır.

Nitekim 18'nci yüzyıl reform (ıslahat) yazılarının 17'nci yüzyıl da yazılanlardan farklı olduğunu görüyoruz. Bu dönemde yazılanlarda İbn-i Halduncu bir yaklaşımın ağırlıklı olduğunu ve yaşanmaya başlandığını düşündükleri çöküşü önlemek için gerekli olan çözümü askeri reformlarda aradıkları göze çarpmaktadır. Çünkü o zaman ki devlet kurumlarının iç içe olması nedeniyle askeri reformların toprak düzeni ve maliyeyi de etkileyeceği varsayılmıştır.

Osmanlı devlet düşüncesinde “ebed- müddet” düşüncesi egemen olduğu için çöküntü belirtilerine rağmen yeniden dirilişin devletin geleneksel kurumlarına ve işleyişine geri dönülmekle mümkün olabileceğine inanılmıştır (Ortaylı,2002,38).

Kâtip Çelebi'nin politikayı ve yönetim organlarını insan bedenine ve organlarına benzeterek açıklama girişimlerinde de devletin sorunlarının hükümdarlık, askeri kurumlar ve maliye etrafında açıklanmaya çalışıldığı açıkça görülmektedir.

İlber Ortaylı (2002,38)'ya göre 16'nci yüzyılda yazılan Lütfi Paşa'nın Asafnamesi, Gelibolulu Mustafa Ali'nin “Nasihat'us Selatin”i ve 17'nci yüzyılda yazılan Koçi Bey Risalesi, Selaniki Tarihi, Hızır'ül Mülük , Mustafa Naima Tarihi ve Katip Çelebi'nin eserleri gibi girişimlerin 19'ncü yüzyılda toplumsal sorunlara eğilen Cevdet Paşa'nın çalışmaları gibi çalışmalarla bir benzerliği bulunmaktadır. Çünkü bunların tümünde İbn-i Haldun'un çöküş teorisi izlenilirken Osmanlıya özgün bir düzelmeye mümkün görülüp padişahlara tavsiye edildiği açıktır. Buna karşın 18'nci yüzyılda kaleme alınanlar ise bunlardan farklıdır. Bunun en önemli nedeni ise bu asırda verilen eserlerin bir asır önceki ya da sonrakilerde olduğu gibi güçlü ve önemli kişilikler tarafından kaleme alınmamış olmasıdır. Bu eserlerin bir teoriye dayandığı görülmez ve yazarları Naima, Kâtip Çelebi, Selaniki gibi Osmanlı'nın tarihi kurumları hakkında derinlemesine bilgileri olmayan insanlardır.

Bu gurubun önde gelen temsilcilerinden biri olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın eseri uygulamaya dayanan, bürokratik devlet tecrübesi içinde yazılmış bir eserdir. Bu nedenle değişimin adının konulmadığı fakat zorunlu olarak yaşandığı bir dönemi temsil eder. Bu bağlamda Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Devlet Adamlarına Öğütler" adıyla günümüz Türkçe'sine çevrilen kitapçığının yorumlanması hem kitap hakkında hem de dönemdeki reform yaklaşımları hakkında daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır.

4. "DEVLET ADAMINA ÖĞÜTLER" KİTABININ ÇÖZÜMLENMESİ

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Devlet Adamlarına Öğütler" kitabı dokuz bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm: Yüksek değerli sadrazamın ahlak ve davranışlarını anlatır.

İkinci Bölüm: Makam sahiplerinin hallerini ve rüşvetin zararlarını anlatır

Üçüncü Bölüm: Hazine defterdarı ve divan memuriyetlerini anlatır.

Dördüncü Bölüm: Bektaşî ocağının niteliğini anlatır.

Beşinci Bölüm: Reaya'nın halleri zulmün ve gariplerin siteminin zararlarını anlatır

Altıncı Bölüm: Düşman ve sınır hallerini ve seraskerlik niteliğini anlatır

Yedinci Bölüm: Cimrilik ve cömertlik, hırs ve açgözlülük, kibir ve kıskançlık, alçak gönüllülük ve gurur, güzel huy ve kötü huy ile ikiyüzlülüğü anlatır.

Sekizinci Bölüm: Sadık dostu, çekiştirme ve arabozuculuğun zararlarını anlatır

Dokuzuncu Bölüm: Zeamet ve tımar hallerinin niteliğini anlatır.

Bu bölümler incelendiğinde eleştirilen ve tavsiye edilen noktalar bireysel tecrübeye dayalı olarak anlatıldığından yönetimle ilgili sorunların belirli bir sistemden ve sınıflandırmadan yoksun olarak anlatıldığı görülmektedir. Bu nedenle konular çoğu yerde iç içe geçmiştir. Ayrıca Osmanlı devlet yapısına ve merkezîyetçi kamu anlayışına uygun olarak sorunlar mali askeri ve idari yönlerden ele alınmıştır. Bu bağlamda Birinci, İkinci ve Dokuzuncu Bölümlerin İdari alanı, Üçüncü ve Dokuzuncu Bölümlerin mali alanı, Dört ve Altıncı Bölümlerin askeri alanı, Beşinci Bölümün yönetilenleri yani halkı, Yedinci ve Sekizinci Bölümlerin ise kişisel niteliklere dönük ahlaki öğütleri içerdiği görülmektedir.

Bu sınıflandırma çerçevesinde Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Devlet Adamlarına Öğütler" ismiyle günümüz Türkçe'sine çevrilen eserin içerik çözümlemesinde İdari, Mali ve Askeri Sistem başlıkları anahtar konular olarak seçilmekte bu konuda yapılan nesnel

(objektif) önerilere ek olarak kişisel gelişimi hedef alan öznel (subjektif) sorumluluk konuları da ayrı başlıkta ele alınmaktadır.

4.1. “Devlet Adamına Öğütler” Kitabında Devletin Yönetimi ile ilgili Sorunlar ve Öneriler

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın, “Devlet Adamına Öğütler” kitabında idari yönetim konusu öncelikle yöneticilerin nitelikleri bağlamında ele alınmış yönetimin iyi işlenmesi için iyi bir yöneticide bulunması gereken özellikler çalışkanlık, dindarlık ve doğruluk başlıkları altında sıralanmıştır.

Sarı Mehmet Paşaya göre devletin iyi yönetilmesi için “*bu işleri çevirecek yetişmiş vezirin ve harbi kazanacak askerlerin bulunması*” gerekmekte bunun içinde “*çalışmaların ürününü elde etmek, mal ve yiyecek biriktirmek, deniz gibi hazineler meydana getirmek, Allah'ın emaneti olan reyanın güven ve rahatı gibi birçok işler dirlik ve düzeni korumaya çalışan, dindar, doğru, Aristo gibi akıllı bir vezirin tam yetkiyle yetkilendirilmesiyle mümkündür*”ⁱⁱⁱ.

Yani yönetimin kusursuz işlenmesi doğruluk ve adaletin yerleşmesi ve haksızlıkların önlenmesi için yöneticilerde liyakatin aranması vurgulanmakta ve “ehil” idarecilerin tam yetkili kılınarak yönetim işlerliğinin artırılacağı savunulmaktadır. Ayrıca yöneticilerin yönetilenlerin sosyal ve ekonomik durumlarına bakmadan eşit hizmet vermeleri ve tarafsız olmaları konusu dini vecibelerle bütünleştirilmekte ve manevi haz ve ödüllerle teşvik edilmektedir. Buna bir örnek verecek olursak yöneticilerin doğru sözlü olmaları eser içinde “Sadakanın en iyisi hak sözdür” hadisinin açıklamasıyla özendirilmekte ve şu dizelerle desteklenmektedir:

*Bulamaz bu sevabı bir âdem
Günde bin akçe verse nafaka
Söyle hakkı yerinde etme sükut*

*Bulamaz bu sevabı bir âdem
Günde bin akçe ger vere nafaka
Söyle hakkı yerinde etme sukut*

ⁱⁱⁱ“...vüzerâ-yi nîkvâr ve ihtîşâr-i ecnâd-i cihad azma ile cilveger-i suret olması mukarrer olmağın binaen âlâ zâlik zapt-ı mahsulât-ı a'mâl ve iddihâr-i zahâyîr ü emval ve tevfir-i hazâin-İ derya misâl etmeğe murât ve vedîa-yi halik'ül berâyâ olan, recâyâ fukarasının ve âmme-i ibadullahın emn ü rahatı ve nizâm-ı ahvâllerile himaye ve sıyânetlerine sâî dindar ve müstakim bir vezîr-i Aristo feraseti vekil-i mutlak buyurub.....”

*Çünkü hak söz oldu en makbul Hak söz oldu çu efdal-i sadaka
sadaka^{iv}*

Bu bağlamda kitabın genel akışı içinde sıklıkla ayet, hadis ve dizelere başvurulduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise padişah ve vezir gibi üstün bir otoritenin eylemlerinin ancak dini kurallar ve edebiyatın gücüyle dile getirilen ahlaki öğütler yoluyla kontrol edilebileceği düşüncesidir. Gerçekten de meşruiyetini dini temellere dayanarak sağlayan Osmanlı yönetiminde yöneticileri denetlemek için dini duyarlılığın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Sarı Mehmet Paşaya göre yöneticilerde olması gereken bir diğer özellik ise sır saklamadır. Ayrıca kişisel servet ve makam hırsı içinde olmamak, bulunduğu makama kanaat etmek, giyim kuşam konusunda padişahla rekabet içindeymiş gibi hareket etmemek, diğer devlet görevlilerine kin ve haset etmemek gibi konular değişik örneklemelerle işlenerek anlatılmaktadır.

Mehmet Paşanın bir diğer vurguladığı nokta ise yöneticilerin toplumdan kopuk yaşamamaları kapılarının her zaman halka açık olmasıdır. Bunu özellikle sadrazam gibi üst düzey yöneticiler için tavsiye etmekte “...*sadrazamlar kapısı açık olup kendisiyle buluşması kolay olmak gerekir*” sözleriyle belirtmektedir. Ayrıca Mehmet Paşa’ya göre üst düzey yöneticiler vakitlerini devlet işleri ile geçirmeli “*saza, söze ve içkiye meyletmemeli*” dir.

Bir diğer ilginç nokta ise devlet işlerinin düzgün işlenmesinin yöneticilerin düzenli bir hayat yaşamalarına bağlı olduğuna çekilen dikkattir. Bu bağlamda yöneticilerin özel hayat ayrımı yapmadan sürekli temsil ettikleri görev ve makamlarını düşünerek hareket etmeleri olmazsa olmaz şartlardan biridir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa bu görüşünü şu beyitle desteklemektedir:

*Bir kişi ki söz ve şakalaşmayı çok yapa
Namus ve saygınlığı azalır
Her sırrı nüktelerle ortaya çıka
Tüm kusurlar görülür güzelliği azalır*

*Bir kişi kim latifeyi çok ide
Eksilir ırzı ve vakarı gider
Açıla nüktelerle her sırrı
Keşfolur cümle aybı an gider*

Defterdar Sarı Mehmet Paşa özellikle adalet üzerinde çok durmuş devletin ekonomik ve askeri yönden güçlü olmasını adalet şartına bağlamıştır. Bu tezini güçlendirmek için yine

^{iv} Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından yazılan ve görüşlerini desteklemek için kullanılan bu beyitlerin günümüz Türkçesi’ne en yakın çevirileri yazar tarafından yapılmış ve çevirinin yanında orijinal metne de yer verilmiştir.

ayet ve hadislerden yararlanmanın yanı sıra Kınalızade, Naima gibi önemli kişiliklerden isim vermeden alıntı yapmış, beyitler aktarmıştır. Bu anlamda “*adalet halkın çoğalmasına, halkın çoğalması ise hazinenin artmasına*” bağlanmış ve memleketin bayındırlığı adaletle doğrudan ilişkilendirilmiştir.

*Mülk durmaz eğer olmazsa adam
Lazımdır amma ki adama mal
Mal tahsili raiyetten olur
Bağ ve bostan ziraatten olur
Olmazsa sıradan halk durmaz
Adaletsiz yerleşim olmaz
Dünyanın düzeni adalet iledir
Adaletsiz sağlam saltanat olmaz
Devlette sarsıntı gaflettendir
Şeriatın hükümlerinin terkindendir
Yoksa göz görmeyecek devletin bekasını
Herkes ister makamının devamını*

*Mülk durmaz eğer olmazsa rical
Lazım ammaki ricale emval
Mal taksiti riyetten olur
Bağ ü bostan ziraatten olur
Olmazsa adi reaya durmaz
Adlsiz çelr ikamet kurmaz
Adldir aslı nizam-ı alem
Adlsiz saltanat olmaz muhkem
Mülkte zelzele gaflettendir
Terk-i ahkam-ı fenoldendir
Bağıban etmeyecek çeşmini baz
Bağına herkes eder desti dıraz*

Aslında bu görüşler sadece Defterdar Sarı Mehmet Paşa’ya ait olmayıp Tursun Bey, Koçi Bey, Kınalızade Ali Efendi ve Naima gibi önemli düşünür ve devlet adamlarında iktisadi ve sosyal sistemin mantığı daha önceden kurulmuştur (Divitçioğlu,2003,88).

Bu bölümde üzerinde durulan noktalardan biri de devlet görevlilerinin denetlenmesidir. Bu bağlamda yöneticiler ve köylüler hakkında ne şekilde olursa olsun bilgi almak üzere gizli ya da açıktan görevli, güvenilir adamlar atanarak bilgi toplamaya önem vermek gerekir

“Ve ahval-i hükkam ve reaya ve hevadis-i rüzgardan her vaki olursa cüz’i veküllü ilam olunmak üzere nihani ve aşikare ulufe ile mahsus mutemed ademler tayin ve isti’lam-i ahvali memlekete bezl-ihtimam olunmak lazımdır.”

Defterdar Sarı Mehmet Paşa yöneticide olması gereken özelliklerden bahsederken kimi zaman yönetimle ilgili önerilerde bulunmakta böylece makamla kişileri özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle yönetimle ilgili önerilerin yoğunlukla bulunduğu Birinci ve İkinci Bölümlerde yöneticilerde: liyakat, adalet, ciddiyet, sadakat, sır saklama gibi nitelikleri öne çıkarmakta yönetimde ise: sosyal dayanışma, denetim, mali kontrol, ödül /ceza ve makam güvencesini devletin iyi işlemesi için zorunlu görmektedir.

“Yüksek Değerli Sadrazamın Ahlak ve Davranışı” adını taşıyan Birinci Bölümde yönetimle ilgili konular sohbet havasında ve öğüt niteliğinde işlenmiş olup üsluba dikkat edilmiş, herhangi bir eleştiri yapmaktan kaçınılmış bu nedenle olandan değil olması gerekenden bahsedilmiştir. Bunun temel nedeni ise Mehmet Paşa'nın üst düzey yöneticilerin olumsuz tepkilerinden çekinmesidir. Buna karşın “Makam Sahiplerinin Halleri ve Rüşvetin Zararları” başlığını taşıyan İkinci Bölümde ise “*makamlar kayırma, rica veyahut rüşvetle verilmeye*” denilerek aslında örtülü bir eleştiri yer almaktadır. İlerleyen satırlarda

“sözün kisası rütbelere verilen kimse Osmanlı Devletine yararlı hizmeti geçmiş ve memur olduğu işlerde tam bir gayret göstereceği bütün halk tarafından bilinip saltanat işlerinde gafil olmamak üzere tecrübeli kimseler olmaya muhtaçtır. Rüşvetle ehliyetsiz devlet hizmeti verilmesi büyük hatadır”,

denilerek var olan sorun açıkça ortaya konulmaktadır aslında. Bu bölümü ilginç kılan en önemli özellik ise Osmanlı Devletinde son dönemlerinde köklü bir sorun haline gelen rüşvetle ilgili bir çözüm önerisi getirilmiş olmasıdır. Bu bağlamda:

“Osmanlı devletinde olan eyalet ve sancaklar: doğru olup yolu ile gelmiş yararlı, ünlü ve emektar olan beylerbeyi ve sancak beylerine ömür boyu sürecek bir şekilde tevcih ve ihsan olursa ve büyük cürmü meydana çıkanların kanuna uygun cezaları verilip adamakıllı haklarından gelinse ve büyük hakimler ve kadı efendiler imtihan olunup bilgisi olmayıp ehliyetsiz olanlar ihraç ve memuriyetleri bilgi sahibi kimselere verilip müddetleri olan günlerinden bir günü kısaltılıp uzatılmamak üzere ferman buyrulup eski usuller uygulansa rüşvet verenler kime vere alanlar kimden ala” denilmektedir.

Benzeri bir yaklaşım ve sonuç yine “Zeamet ve Timar Hallerini Anlatır” isimindeki Dokuzuncu bölümde de yer almaktadır. Burada da timar ve zeametlerin verilmesinde adaletin ve liyakatin önemine değinilip eski kanuna uyulması “*Bu zeamet ve timar gazi ve yarar adamlar içindir. Bunların nasıl verileceği kanunda açıklanmıştır*” denilmektedir.

4.2. “Devlet Adamına Öğütler” Kitabında Mali Yönetim ile ilgili Sorunlar ve Öneriler

Kitabın Üçüncü Bölümü “Hazine Defterdarı ve Divan Memuriyetleri” adını taşımaktadır. Bu bölümde aslında mali konuların işleyişi ile ilgili yorumlar yapılmayıp bu işlerden sorumlu kimselerin taşınması gereken nitelikler daha fazla ön plana çıkarılmıştır.

Kitabın bütününde mali işlerle ilgili tavsiyeler zaman zaman dağınık bir biçimde anlatılmaktadır. Örnek olarak Birinci Bölüm'de "*Para durumuna önem verilerek darphanede basılan akçanın ayarı ve ağırlığı zaman zaman yoklamak sarraf ve ekmekçilere kalp kırılmış akçe olmaması için çok dikkatli davranılması gerekmektedir*" denilmektedir.

Bu üçüncü bölümde de yolsuzluklar üzerinde durulup bu makamlarda bulunanların bir yıl veya iki yıl süre ile görevlerinde tutulmaları ve akabinde değiştirilmeleri yolsuzlukları önlemek açısından bir çözüm olarak sunulmaktadır.

Kitabın diğer bir ilginç yanı ise mali işlerde oldukça yetenekli ve etkili olan Yahudilerden şikâyet edilmesi onlardan "*muharriban-ı hazine olan yehud-i merdud*" (*hazinenin yıkıcıları olan istenmez Yahudiler*) olarak söz edilmesidir. Bunun nedeni olarak fırsatçı ve hilekâr olmalarına bağlanmaktadır. Defterdarlar ile ilgili rüşvet hastalığına çare olarak onlara hizmet ve görev garantisi verilmesi tavsiye edilmekte defterdarların görevlerinden alınma endişesi ile hizmette buldukları sürede rüşvet ya da diğer yollarla mal biriktirme telaşına düştükleri anlatılmaktadır. Ayrıca görevden alınan defterdarlara "Has" verilmesi ya da uygun bir memuriyetle kayrılmaları istenerek pozitif bir ayrımcılığı arzu etmektedir.

"Defterdar olanlara istiklal verilmeli azlolundukta tahkir olunmayıp Osmanlı devletine itibar için kendisine " has " tayin etmek veyahut ta mertebesinden aşağı düşmemek için uygun olan memuriyette kayrılmak gerekmektedir"

Tecrübeli bir Defterdar olan Sarı Mehmet Paşa zaman zaman meslek yaşamı boyunca edindiği tecrübeler doğrultusunda bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Bazı arazilerin iltizam usulü ile değil emanet usulüyle verilmesi, devlet hazinesi ile ilgili işlerde defterdarların görüşleri alınmadan açıktan emir verilmemesi, memur sayısının yeteri kadar tutulup artırılmaması ve mali hesapların zaman zaman denetlenmesi gibi öneriler en önemli olanlarıdır. Benzer konulara Dokuzuncu Bölümde yer alan "Zeamet ve Timar Hallerini Anlatır" başlığı altında değinilmektedir. Bu öneriler dikkatle incelendiğinde radikal değişiklikler içermeyip var olan düzenin iyi işletilmesi yönünde konuların işlendiği hemen fark edilecektir.

4.3. “Devlet Adamına Öğütler” Kitabında Askeri Konular ile ilgili Sorunlar ve Öneriler

Devlet adamına öğütler kitabının dördüncü ve altıncı bölümleri askeri konulara ayrılmıştır. Bu bölümlerde de sistemin işleyişi yerine yine sistemde yer alan kişi ve görevlilerin nitelikleri üzerinde durulmuştur. Askeri yöneticilerin işlerinin ehil ve dürüst kimseler olmasının ne kadar önemli olduğu sıklıkla vurgulanarak bu kimselerin Yeniçeri Ocağı içinde yetişerek gelmiş kişiler arasından seçilmesinin zorunluluğu anlatılmıştı.

Ayrıca vergi vermekten kaçınmak için Yeniçeri kılığına girenler bulunduğu belirtilip gerçek hizmet erleriyle bu kimselerin ayırt edilmeleri gerektiği anlatılmakta. askeri rütbe ve makamların gelişi güzel dağıtılmasının hem ordunun düzenine hem devletin maliyesine zarar verdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda:

“seferlerde, sınırlarda hiçbir vakit hizmetleri geçmemiş ve İstanbul’dan dışarı bir konak yere çıkmamış çok adamlar vardır. Şefaate ve rica ile ve birer sebep ile Yeniçeri ve öteki ulufeli asker zümresine katılarak kimi emekli kimi nefer ulufesi edinip o yüzden Müslümanların maliye hazinesine zararları açık görünen çok adam olduğu halk arasında söylenmektedir.”

Düşman ve sınır hallerini ve seraskerlik niteliğini anlatan altıncı bölümde ise askeri hazırlık derecesinin önemine değinilerek bu bağlamda istihbarat faaliyetleri, askeri tesislerin onarımı, kaynakların en verimli bir biçimde kullanımı gibi konularda önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca, “Küçük bahane ile şenlik namıyla toplar attırılıp barut zıyan olmasına izin verilmeye” diyerek tasarrufa dikkat çekilmektedir.

Diğer bir ilginç nokta ise askerlikte yoklamanın önemine dikkat çekilerek “Osmanlı devletinin fazla meşguliyetinden unutulduk” düşüncesine geçit verilmemesi ve kayıtların dikkatli tutulması önerilmektedir.

Askeri konularla ilgili öneriler bir bütün olarak incelendiğinde önerilerin teknik olmaktan uzak fakat genel nitelikli olduğu, askeriyenin daha çok personel ve maliye ile ilgili taraflarının ele alındığı rahatlıkla görülebilir. Bu haliyle kitabın bütünlüğünü sağlamak ve eksiklik bırakmamak için askerlikle ilgili konuların kitapta yer aldığı izlenimi edinilmektedir. Askeri yöneticilerin nitelikleri, kıdem ve rütbede liyakatin temel alınması, sorunların uzlaşılı ile çözülmesi, adalet ve kanundan ayrılanmaması gibi genel geçer öğütler bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

4.4. “Devlet Adamına Öğütler” Kitabında Yönetilenlerle (Reaya) ile ilgili Sorunlar ve Öneriler

Bu kitabın beşinci bölümü “Reayanın halleri, zulmün ve gariplerin siteminin zararları” başlığını taşımaktadır. Bölümün başlığı kadar kısalığı da dikkat çekmektedir. Konunun akışı içinde zulüm ve haksızlığa sıklıkla değinilmiş hak ve adaletin dağıtımı konusunda ırk, dil ve din ayrımı yapılmaması belirtilmiştir. Bu bağlamda “ mazlum kâfir bile olsa onun duasından korkunuz”, zulüm kıyamet gününün karanlıklarındandır” hadislerinden bahsedilerek manevi yaptırımlar ön plana çıkartılmıştır.

Herkim sorumlu olduklarına zulüm etse Her ki zulm itti zirdestine
Yarın o zulüm ona karanlık olur Yarın ol zulm ana zulmet olur
Ki o kişinin eceli geldiğinde Ol zaman kim ecel boğazın ala
Ona can vermesi güç olur. Ana can virmesi meşakkat olur

Bu bölümün en özgün tarafı vergi adaletinden bahsetmesi ve yeni vergiler çıkartılmasının haksızlık ve zulüm olacağına belirtilmesidir. Bu bağlamda “*Reaya fukarasını her sene vere geldikleri vergiden başka; yeniden uydurulmuş vergi isteği ile incitmeye ve ona eziyet eylemeyer ve ettirmeyer*” denilmektedir.

Halktan fazlaca vergi toplanmasını “*bir evin temelinden toprak alınıp yüzüne harcanması*”na benzeten Mehmet Paşa vergi veren halkın kalkınmasına dikkat edilmesini tavsiye ederek günümüzdeki sosyal devlet anlayışının izlerini taşımaktadır. Ayrıca vergi veren köylüye “*velinimetimiz efendimiz*” denilmesini tavsiye ederek dönemine göre radikal bir çıkış yapmaktadır. Bu konuda kendisine gelebilecek muhtemel tepkileri önlemek amacıyla da bu tezini Sultan Süleyman Han’a dayandırarak Osmanlı bürokrasisi içinde emniyetini sağlamaya çalışmıştır.

Mehmet Paşanın halkla ilgili diğer bir ilginç önerisi de reaya yani halkın asker sınıfı içine katılmamasını çünkü böylelikle vergi verenlerin azalmasıyla hazine gelirlerinin düşeceğini ileri sürmesidir. Halkın Tanrının emaneti olduğunu söylemesi de Osmanlı bürokrasisi içindeki yaygın bir düşüncenin tekrarı olmuştur.

4.5. “Devlet Adamına Öğütler” kitabında Ahlaki Öğütler

Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın kitabında yedinci ve sekizinci bölümler ahlaki öğütlere ayrılmıştır. Fakat bu öğütler diğer bölümlerde yapılan tavsiyelere uygun düşecek

başlıklardan seçilmiş adeta toplu bir değerlendirme ile daha önce yapılan tavsiyeler güçlendirilmek istenmiştir. Ahlaki öğütler dikotomik seçilmiş cimrilik ve cömertlik; alçak gönüllülük ve gurur, güzel huy ve kötü huy birlikte ele alınarak hırs, açgözlülük, kıskançlık, ikiyüzlülük gibi kişilerin yönetsel niteliklerini doğrudan etkileyen olumsuz nitelikler özellikle seçilmiştir.

Övülen niteliklere insanların rağbetini artırmak düşüncesiyle yine ayet ve hadislerden örnekler seçilmiş, duygulara seslenerek iyi niteliklerin kişilere kazandıracağı itibar ve esenlik ile kötü huyların kişilere vereceği zararlar ardışık sıralanmış böylece bir karşılaştırma yapılmasına olanak sağlanmıştır. Yine kitabın diğer bölümlerinde olduğu gibi konuyu destekler nitelikteki beyitler bu bölümde de yer almaktadır. Örnek olarak;

*Elin tuttukça ver sadaka ki, İrdüğünce elinden it sadaka ki,
uzaklaştırır kesin belayı senden. Bela Musaddık belayı def eyler. Eyle vakt-ı belada
vaktinde anı penah Gazab-ı Kahiri o def
Allah'ın hiddetini uzaklaştırır sadaka senden eyler*

İlerleyen satırlarda ise kötü huyların kişiye verdiği zararlara ek olarak yapılan işin niteliğini de bozacağını belirterek soyuttan somuta doğru giden bir açıklama yapılır.

Sekizinci Bölümün başlığı ise “Sadık dost, çekiştirme ve arabozuculuğun zararları” oluşturmaktadır. Her iki bölümde anlatılan konular karşılaştırıldığında niteliksel olarak bir farklılık bulunmayıp konuların anlatım biçiminden ve yapılan seçimden o dönemdeki bürokratik ilişkileri bir hastalık gibi sarmaya başlayan rüşvet, kayırmacılık gibi durumların neden olduğu güvensizlik halinden bir serzeniş hissedilmektedir. Özellikle güvenilir dost bulmanın güçlüğünden söz edilen bölümlerde o günlerde makam, terfi ve görevden alma olaylarının işleyiş biçiminin neden olduğu tedirginlik ve bu duruma içerleme açıkça görülebilir. Bu bağlamda dostları “dünya dostu”, “Allah dostu ya da Hak dostu” olarak ikiye ayıran Mehmet Paşa “dünya dostu ondan belirlidir ki: sana yaltaklanması menfaat elde etmek, dünya malı toplamak ve mevki içindir” demektedir. Bu konuda uğradığı sıkıntıları devlet hizmeti sırasında yaşadığı olumsuz tecrübelerle dayandıran Mehmet Paşa sorumluları Allah’a havale etmekten başka çare bulamamış, ümidini kaybetmemek için de yine manevi tavsiyelere sarılmıştır.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın derin bir şikâyet içinde olduğu diğer bir konuda gıybet yani koğuşturma ve çekiştirme. Mehmet Paşa'nın hakkında çıkan söylentiler yüzünden birkaç kez görevinden alındığı düşünüldüğünde bu konudan ne kadar muzdarip olduğu anlaşılır. İnsanları bu konuda uyarmak amacıyla yine ayet ve hadislerin şiddetli tehditlerine yer veren Paşa “koğucu cennete giremez” , “gıybet zinadan daha kötüdür” gibi manevi yaptırımlara dikkati çekmekte “gıybet sözünden bir kelimeyi atan, Allah'a bin rekât namaz kılandan daha sevgilidir” hadisine yer vererek insanları bu kötü huydan öğüt yoluyla vaz geçirmeye çalışmaktadır.

Konunun sonunda bu konular etrafında toparlayıcı bir öğüt vererek; “*Hemen buyruk sahiplerine gereken odur ki özel meclislerini bu gibi koğucu ve dedikoduculardan arı tutup vakti oldukça geçmiş tarihleri ve eskilerin hikâyelerini ve evliya menkıbelerin ve şerefli büyüklerin hayat hikâyelerini zihnini dinlendirmek ve sözü geçen kaçınılması gereken kötülüklerden kendini temiz ve uzak tutalar*” demektedir.

5. SONUÇ

18'nci yüzyıl Osmanlı'nın kabuk değiştirme çağıdır. Devlet ve toplum merkezi bir orduya, iyi yönetilen bir maliyeye ve düzenlenmiş bir toprak örgütlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ortaya çıkan sorunların nedenlerini sorgulayan Osmanlı aydınları, cevabı kendi kurumsal kimliği içinde aramakta ve başka örneklere bakmamaktadırlar. Batı'da yaşanan zihinsel ve düşünsel dönüşümü sadece uzaktan izlemekle yetinen 18'nci yüzyıl siyasal düşüncesi aslında Türk toplumunun Batılılaşması etrafında cereyan eder ama adı bir türlü konulamaz. Hele hele Batı'nın siyasal kurumlarının alınması düşüncesi hiçbir şekilde dile getirilmez bile. Fakat ilerleyen yıllarda bu düşünce aşılacak, Avrupa ile Osmanlı arasında giderek açılan mesafe nedeniyle yapılan yorumlar Osmanlı kurumlarına ince ayardan sistem eleştirisine doğru değişecektir. Artık devlet sisteminde Avrupa modeli bir ıslahatın kaçınılmaz olduğu Tanzimat öncesi devirde iyice olgunlaşmaktadır. Bu dönemlerde reform içerikli ıslahat layihalarının sayısı yirmi ikidir. Bunlardan yirmisi Türk, ikisi ise yabancı yazarlara aittir. Bu kitaplar incelendiğinde yönetsel alanda reform fikrinin hangi aşamalardan geçerek olgunlaştığı ve ne yönde geliştiği rahatlıkla görülebilir. Ayrıca bu çalışmalar kurumsal anlamda ipuçları taşımakla kalmayıp Osmanlı siyasal düşüncesinin de anatomisini çizmektedir. Bu bağlamda söz konusu eserlerden biri olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın

“Devlet Adamlarına Öğütler” adıyla günümüz Türkçe’sine çevrilmiş olan kitapçık 17’nci, 18’nci ve 19’ncü yüzyıl reform hareketlerinin düşünsel dünyası arasındaki farkları kavrayabilmemiz için önemli bir belge niteliğini taşımaktadır.

17’nci ve 19’ncü yüzyılda bu alanda verilmiş eserlerden farklı olan 18’nci yüzyıl eserleri analitik yorumdan ve derin bir bilinçten yoksun olarak kaleme alınmışlardır. Bunun nedeni Başta Defterdar Sarı Mehmet Paşa olmak üzere eserlerin yazarları kendi bürokratik tecrübeleri ve algı boyutlarıyla sorunları irdelemiş ve sadece gözlemleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Bu nedenle 18’nci yüzyıl, idari reform tarihinin düşünsel dünyasında bir kopukluk yaratacak şekilde durağan ve dar kalmıştır. Fakat hemen yüzyılın sonunda yaşanmaya başlayan değişimler bu durağanlığın aslında fırtına öncesi sessizlik olduğunu bize göstermektedir. Nitekim 19’ncü yüzyılda Cevdet Paşa’nın “Tezakir-i Cevdet” gibi daha nitelikli eserler ortaya çıkmıştır.

Sarı Mehmet Paşa’nın “Devlet Adamına Öğütler” kitabı dönemin özelliklerini ve üstü örtülü bir biçimde de olsa sorunlarını yansıttığı için önemlidir. Ayrıca Türkiye’nin idari reform tarihi içinde düşünsel yeteneğin gelişim tarihini yansıtmak açısından ise değerlidir. Söz edilen sorunların günümüz Türkiye’sinde hala yaşanıyor olması ise kitabın içeriğinin önemini göstermektedir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın “Devlet adamlarına öğütler” adıyla günümüz Türkçe’sine çevrilen eseri nasihat türü siyaset eleştirisi geleneğinin son örneğini oluşturmakta, bundan sonra yazılan eserlerde sistemde bir değişiklik yani reform düşüncesinin daha belirgin hale gelmeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda değişim sürecinin bir aşamasını içeren eser tarihsel bir miras olarak her zaman incelenmeyi hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- DAVUTOĞLU, Ahmet,(2004), **Küresel Bunalım**, İstanbul: Küre Yayınları
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer,(2003), **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EROĞUL, Cem, (1999), **Devlet Nedir?** Ankara: İmge Kitapevi
- KAFADAR, Cemal,(2002), “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, İstanbul: İletişim yayınları, ss.23-28.
- KÖSEOĞLU, Nevzat,(1997), **Eski Türkler’de, İslam’da ve Osmanlı’da Devlet**, İstanbul Ötüken Yayınları.
- ORTAYLI, İlber, (2005), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İlber,(2002), Osmanlı’da 18’nci Yüzyıl Fikir Dünyasına Dair Notlar” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, İstanbul: İletişim yayınları, ss. 37-41.
- ORTAYLI, İlber,(2004), **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Ankara:Turhan Kitapevi.
- RONAN, Colin A. (2005), **Bilim Tarihi**, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- SÜREYYA, Mehmet,(1996), **Sicil-i Osmanî**, c4. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- UĞURAL, H.Ragıp,(1969), **Devlet Adamlarına Öğütler**, Ankara: Tarih Kurumu Vakfı.
- UYSAL, Ahmet (2006), **Edirne Tarihi-Osmanlı Döneminde Edirne**, http://www.edirnevdb.gov.tr/kultur/pdf/osmanli_donemi_edirne.pdf, (Erişim tarihi: 12.08.2010).
- YAYMAN, Hüseyin, (2008),**Türkiye’nin İdari Reform Tarihi**, Ankara: Turhan Kitapevi.